Honoré de BALZAC

Z. Marcas

EXCELENȚEI SALE, CONTELE GUILLAUME DE WURTEMBERG,

Ca semn de respectuasă recunoştinţă a autorului.

DE BALZAC.

Z. MARCAS{1}

N-am văzut niciodată pe nimeni, dacă mă gândesc chiar şi la personalitățile de azi, cu o înfățişare atât de impresionantă ca a acestui om; studierea fizionomiei sale inspira, la început, un sentiment plin de melancolie şi sfârşea prin a da o senzație aproape dureroasă.

Era o oarecare armonie între persoană şi nume. Acest Z., care preceda numele de Marcas şi se vedea pe adresa scrisorilor sale, nelipsind niciodată din iscălitură, această ultimă literă a alfabetului îți trezea în minte nu ştiu ce idee fatală.

Marcas! repetați-vă dumneavoastră înşivă acest nume format din două silabe: nu-i găsiți oare o semnificație sinistră? Nu vi se pare că omul care îl poartă este ursit să fie martirizat? Deşi ciudat şi sălbatic, acest nume are totuşi dreptul să fie transmis posterității: este bine compus, se pronunță uşor, este scurt, aşa cum se cere

Honoré de BALZAC

Z. Marcas

EXCELENŢEI SALE, CONTELE GUILLAUME DE WURTEMBERG,

Ca semn de respectuasă recunoştinţă a autorului.

DE BALZAC.

Z. MARCAS[{1}]

N-am văzut niciodată pe nimeni, dacă mă gândesc chiar şi la personalităţile de azi, cu o înfăţişare atât de impresionantă ca a acestui om; studierea fizionomiei sale inspira, la început, un sentiment plin de melancolie şi sfârşea prin a da o senzaţie aproape dureroasă.

Era o oarecare armonie între persoană şi nume. Acest Z., care preceda numele de Marcas şi se vedea pe adresa scrisorilor sale, nelipsind niciodată din iscălitură, această ultimă literă a alfabetului îţi trezea în minte nu ştiu ce idee fatală.

Marcas! repetaţi-vă dumneavoastră înşivă acest nume format din două silabe: nu-i găsiţi oare o semnificaţie sinistră? Nu vi se pare că omul care îl poartă este ursit să fie martirizat? Deşi ciudat şi sălbatic, acest nume are totuşi dreptul să fie transmis posterităţii: este bine compus, se

pronunţă uşor, este scurt, aşa cum se cere unor nume celebre. Nu e tot atât de plăcut la auz, pe cât e de straniu? Însă nu vi se pare neterminat? Nu aş vrea să-mi iau răspunderea afirmaţiei că numele nu are nicio influenţă asupra destinului. Între întâmplările vieţii şi numele oamenilor există concordanţe misterioase şi inexplicabile, sau vizibile nepotriviri care surprind; adesea au ieşit la iveală corelaţii depărtate{2}, dar cu efect sigur. Planeta noastră e un întreg, totul se înlănţuie. Cine ştie, poate vreodată se va reveni la ştiinţele oculte.

Dumneavoastră nu vedeţi în forma lui Z o atitudine contrariată? Această formă nu înfăţişează oare zigzagul întâmplător şi straniu al unei vieţi chinuite? Ce vânt a suflat peste această literă care, în orice limbă ar fi admisă, abia domină cincizeci de cuvinte: Marcas se numea Zéphirin. Sfântul Zéphirin este foarte venerat în Bretania. Marcas era breton.

Mai examinaţi puţin acest nume: Z. Marcas! Toată viaţa omului este cuprinsă în împreunarea fantastică a acestor şapte litere. Şapte! Cel mai semnificativ din numerele cabalistice. A murit la treizeci şi cinci de ani, deci viaţa lui a durat şapte lustri{3}. Marcas! Nu vă face impresia unui obiect preţios care, căzând, se sparge, cu sau fără zgomot?

Terminam Dreptul în 1836{4}, la Paris. Stăteam pe atunci în strada Corneille, într-un hotel locuit în întregime de studenţi, unul dintre acele hoteluri cu o scară în spirală în fund, luminată întâi din stradă, apoi prin ferestruicile din calcan şi, în cele din urmă, printr-un luminator. Erau patruzeci de camere, mobilate aşa cum se mobilează încăperile destinate studenţilor. Ce-i trebuie tineretului mai mult decât se găseşte acolo: un pat, câteva scaune, o comodă, o oglindă şi o masă? Cum mijeşte soarele, studentul deschide fereastra. Dar, în această stradă nu sunt vecine să le faci curte. În faţă, Odeonul{5}, închis de mult, oferă privirii zidurile lui care încep să se înnegrească,

ferestruicile lojilor şi vastul său acoperiş de ardezie. Nu eram destul de bogat, ca să am o cameră frumoasă, nu puteam nici măcar să am una pe seama mea. Juste şi cu mine împărţeam o odaie cu două paturi, la etajul al cincilea.

De partea cealaltă a scării, nu se aflau decât camera noastră şi o alta, mai mică, ocupată de Z. Marcas, vecinul nostru. Timp de şase luni, Juste şi cu mine n-am ştiut nimic de această vecinătate. O bătrână care administra hotelul ne spusese că odaia cea mică era locuită, dar adăugase că nu vom fi supăraţi, persoana fiind extrem de liniştită. Într-adevăr, şase luni nu ne-am întâlnit vecinul şi nici n-am auzit vreun zgomot la el, cu toată subţirimea zidului despărţitor, unul dintre acei pereţi din scânduri tencuite, atât de obişnuiţi în casele din Paris.

Camera noastră, înaltă de şapte picioare{6}, avea un tapet urât, albastru cu bucheţele. Podeaua vopsită nu cunoştea lustrul dat de parchetari. Nu aveam în faţa paturilor decât un preş sărăcăcios. Coşul căminului ieşea prea brusc pe acoperiş şi scotea atâta fum, că am fost nevoiţi să instalăm pe socoteala noastră o sobiţă de tuci. Paturile noastre erau nişte culcuşuri din lemn vopsit, asemenea celor din internate. Pe cămin nu era niciodată nimic altceva decât două sfeşnice de aramă, cu sau fără lumânări, pipele noastre, tutun împrăştiat sau strâns în săculeţ; în afară de asta, mici grămăjoare de cenuşă depusă de oaspeţi sau adunată chiar de noi când fumam. Două perdele de indiană alunecau pe vergele la fereastră, într-o parte şi în alta fiind agăţate două mici etajere din lemn de cireş, cunoscute de toţi cei care s-au vânturat prin Cartierul Latin şi unde îngrămădeam puţinele cărţi necesare studiilor noastre. Cerneala din călimară era totdeauna ca o lavă încremenită în craterul unui vulcan. Orice călimară nu poate, oare, astăzi, să devină un Vezuviu? Peniţele strâmbate serveau la curăţatul pipelor noastre. Contrar legilor creditului, hârtia era la noi mai rară decât banii.

Cum se poate nădăjdui ca oameni tineri să-şi petreacă zilele în astfel de hoteluri? De aceea studenţii studiază în cafenele, la teatru, pe aleile Luxembourgului, pe la midinete, peste tot, chiar şi la Facultatea de drept, numai în camera lor infectă nu, infectă dacă e vorba de învăţat, dar delicioasă pentru pălăvrăgeală şi fumat. Aşterneţi o faţă pe această masă, imaginaţi-vă ospăţul improvizat, furnizat de cel mai bun restaurant din cartier, patru tacâmuri şi două fete, litografiaţi această scenă de interior, şi chiar o bigotă nu se poate opri să nu zâmbească.

Nu ne gândeam decât să ne distrăm. Motivul ştrengăriilor noastre se trăgea din partea cea mai serioasă a politicii actuale.

Juste şi cu mine nu vedeam niciun loc potrivit pentru noi în cele două profesii spre care părinţii noştri ne obligau să ne îndreptăm. Sunt o sută de avocaţi, o sută de medici pentru un client. Mulţimea înfundă aceste două căi care par că duc spre avere; de fapt sunt două arene: te omori, te lupţi acolo, nu cu săbiile, nici cu armele de foc ci prin intrigi şi calomnii, prin muncă îngrozitoare, dând adevărate bătălii ale inteligenţei, tot atât de ucigătoare cât au fost cele din Italia pentru soldaţii republicani{7}. Astăzi, când totul este o luptă a inteligenţei, trebuie să ştii să şezi câte patruzeci şi opt de ore în şir pironit pe fotoliu în faţa unei mese, cum stătea un general două zile călare pe cal. Afluenţa postulanţilor a obligat medicina să se împartă în categorii: avem medicul care scrie, medicul care profesează, medicul om politic şi medicul militant, patru feluri deosebite de a fi medic, patru sectoare care s-au umplut. Cât despre categoria a cincea, a doctorilor care vând doctorii, aici intervine concurenţa şi se dă lupta între ei prin afişe infame pe zidurile Parisului. În toate tribunalele sunt aproape tot atâţia avocaţi câte procese. Avocatul s-a năpustit asupra ziaristicii, politicii, literaturii. În fine, statul, asaltat pentru cele mai neînsemnate posturi din magistratură, a cerut, în cele din urmă, ca solicitatorii să aibă o anumită avere.

Dovleacul unui fiu de băcan bogat va fi preferat capului bine organizat al unui tânăr înzestrat, dar sărac. Străduindu-se, desfăşurându-şi toată energia, un tânăr pornind de la zero poate să ajungă, după zece ani, deasupra punctului de plecare. Astăzi, talentul trebuie să aibă şi acel noroc care ajută incapacităţii să triumfe. Ceva mai mult: dacă norocul care împinge pe mediocrii linguşitori lipseşte unui talent de umilă obârşie, niciodată acesta nu va răzbi în viaţă.

Dacă este adevărat că ne cunoaştem foarte bine epoca, ne cunoaştem tot atât de bine şi pe noi înşine şi preferăm trândăvia gânditorilor unei activităţi fără scop, nepăsarea şi desfătarea unor eforturi inutile care ne-ar fi descurajat avântul şi ne-ar fi tocit isteţimea minţii.

Analizasem starea societăţii râzând, fumând, plimbându-ne. Deşi concepute în astfel de condiţii, reflecţiile şi convorbirile noastre nu erau lipsite nici de înţelepciune, nici de adâncime.

Remarcând servitutea la care este condamnat tineretul, eram uimiţi de brutala nepăsare a statului faţă de tot ce aparţine inteligenţei, gândirii, poeziei. Ce priviri mai schimbam, adesea, între noi, Juste şi cu mine, citind ziarele, aflând evenimentele politice, parcurgând dezbaterile camerelor{8}, discutând atitudinea unei curţi a cărei orbire voită nu se poate compara decât cu incapacitatea curtenilor, cu mediocritatea oamenilor care fac zid în jurul noului tron, toţi lipsiţi de inteligenţă sau de autoritate morală, fără valoare sau ştiinţă, fără trecere sau măreţie. Ce omagiu adus curţii lui Carol al X-lea mai este şi actuala curte{9}, dacă totuşi se poate numi curte! Câtă ură împotriva ţării în naturalizarea unor străini mediocri, fără talent, înscăunaţi în camera *pair*-ilor! Ce batjocură a justiţiei! Ce insultă adusă tinerelor personalităţi, ambiţiilor născute în această ţară! Priveam toate aceste lucruri ca un spectacol şi ne văităm fără să luăm vreo atitudine în ceea ce ne priveşte.

Juste, pe care nimeni nu l-a solicitat şi care nu s-ar fi dus la nimeni să ceară ceva, era, la douăzeci şi cinci de ani, un spirit politic profund, un om cu o minunată aptitudine de a înţelege raporturile depărtate dintre evenimentele prezente şi cele viitoare. Mi-a spus în 1831 ce trebuia să se întâmple şi ce s-a întâmplat: asasinatele, conspiraţiile, strâmtorarea ţării, lipsa de oameni capabili în sferele superioare şi abundenţa talentelor în păturile de jos ale societăţii, unde cele mai frumoase energii se sting sub cenuşa ţigării. Ce să facă? Familia lui îl voia medic. A fi medic nu înseamnă oare să aştepţi timp de douăzeci de ani o clientelă? Ştiţi ce a ajuns? Nu. Ei bine, este medic; dar a părăsit Franţa, s-a dus în Asia. În clipa asta e doborât poate de oboseală în pustiu, moare sub loviturile unei hoarde barbare, sau poate este primul ministru al vreunui prinţ indian. Vocaţia mea este acţiunea. Isprăvind la douăzeci de ani liceul, îmi era interzis să ajung militar altfel decât făcându-mă simplu soldat; şi descurajat de perspectivele triste ale meseriei de avocat, mi-am însuşit cunoştinţele necesare unui marinar. Îl imit pe Juste, dezertez din Franţa unde se cheltuieşte pentru a-ţi face loc tot atâta timp şi energie cât e nevoie pentru cele mai mari creaţii. Faceţi ca mine, dragii mei, eu mă duc acolo unde poţi să-ţi conduci cum vrei destinul.

Aceste mari hotărâri au fost luate cu sânge rece în cămăruţa din hotelul din strada Corneille, în timp ce mergeam la balul Mausard, făceam curte femeilor uşuratice, duceam o viaţă fluşturatică, în aparenţă nepăsătoare. Mult timp am şovăit în hotărârile şi reflecţiile noastre. Marcas, vecinul nostru, a fost într-un fel călăuza care ne-a condus pe marginea prăpastiei sau a şuvoiului, ne-a făcut să-l măsurăm şi ne-a arătat dinainte care va fi destinul nostru dacă ne lăsăm duşi de el. Ne-a deschis ochii asupra amânării scadenţelor pe care le semnezi cu mizeria şi le aprobă speranţa, atunci când primeşti poziţii nesigure

de luptă şi te laşi în voia valurilor Parisului, această mare curtezană care te înhaţă şi te părăseşte, îţi zâmbeşte şi îţi întoarce spatele cu o egală uşurinţă, descurajează cele mai aprige voinţe în aşteptări ameţitoare şi unde norocul este hrănit de întâmplare.

Când ne-am întâlnit pentru prima oară cu Marcas, am simţit un fel de uimire răscolitoare. Întorcându-ne de la cursurile noastre, înainte de ora prânzului, urcam întotdeauna în cameră şi stăteam acolo o clipă, aşteptându-ne unul pe altul, ca să fim siguri că planurile noastre pentru seară nu suferiseră vreo schimbare.

Într-o zi, la ora patru, Juste îl văzu pe Marcas pe scară; eu îl întâlnisem pe stradă. Eram în luna noiembrie, şi Marcas nu avea palton; purta nişte pantofi cu talpă groasă, un pantalon{10} din postav gros, o redingotă albastră închisă până la gât, cu guler pătrat, ceea ce-i accentua aspectul militar, cu atât mai mult, cu cât avea şi o cravată neagră. Acest costum nu avea nimic deosebit, dar se potrivea bine cu înfăţişarea şi fizionomia omului. Prima mea impresie, după aspectul său exterior, n-a fost nici surpriză, nici uimire, nici tristeţe, nici interes sau milă, ci o curiozitate în care intrau toate aceste sentimente. Umbla încet, cu un pas care trăda o melancolie adâncă, cu capul înclinat înainte, dar nu plecat în felul celor care se ştiu vinovaţi. Capul său, mare şi puternic şi care făcea impresia că poseda comorile necesare unui mare ambiţios, era parcă încărcat de gânduri; părea copleşit sub greutatea unei dureri morale, însă nu găseai nici urmă de remuşcări în trăsăturile lui. Cât despre faţa sa, va fi înţeleasă dintr-un singur cuvânt. După o teorie destul de populară, orice faţă omenească prezintă asemănări cu vreun animal. Animalul lui Marcas era leul. Părul său era ca o coamă, nasul era scurt, lat şi despicat la vârf, întocmai ca al unui leu; avea fruntea împărţită, ca aceea a unui leu, în doi lobi puternici, printr-o cută adâncă. În fine, pometii păroşi pe care slăbiciunea feţei îi făcea şi

mai proeminenţi, gura enormă şi obrajii scofâlciţi, totul era agitat de cute desenate cu nobleţe şi întărit de un colorit plin de tonuri gălbejite. Această faţă, aproape teribilă, părea înseninată de două lumini, doi ochi negri, dar de o blândeţe nemărginită, calmi, adânci, plini de gânduri. Dacă ne putem exprima astfel, aceşti ochi erau umiliţi. Lui Marcas îi era teamă să privească pe cineva, nu atât pentru el, cât pentru aceia asupra cărora avea să-şi fixeze privirea lui fascinantă; poseda o adevărată forţă şi nu voia să o exercite; îi cruţa pe trecători, se temea să nu fie remarcat. Nu era modestie, ci resemnare, dar nu resemnarea creştinească, care presupune milă, ci aceea impusă de raţiunea, care a dovedit că talentele erau pe atunci inutile şi că era cu neputinţă să pătrunzi şi să trăieşti în mediul potrivit nouă. Această privire putea uneori să scapere fulgere. Din această gură desigur că izbucnea o voce tunătoare, căci semăna mult cu a lui Mirabeau[{11}].

— Am văzut adineauri pe stradă un om remarcabil, îi spusei lui Juste, intrând în odaie.

— Trebuie să fie vecinul nostru, răspunse Juste, descriindu-mi, într-adevăr, persoana pe care o întâlnisem. Un om care nu trăieşte decât în vizuina lui trebuie să arate aşa, spuse el mai departe.

— Câtă umilinţă şi câtă măreţie!

— Una decurge din alta.

— Câte speranţe pierdute! Câte proiecte înfrânte!

— Şapte leghe de ruine! obeliscuri, palate, turnuri; ruinele Palmyrei în pustiu, spuse Juste râzând.

Îl botezarăm pe vecinul nostru Ruinele Palmyrei[{12}]. Când ieşirăm pentru a ne duce să prânzim la acel mizerabil restaurant din strada La Harpe unde eram abonaţi, am întrebat cum se numea numărul 37 şi atunci aflarăm acest nume impunător: Z. Marcas. Ca nişte copii ce eram, îl repetarăm de mai mult de o sută de ori, adăugind reflecţiile

cele mai variate, comice sau melancolice acestui nume, a cărui pronunţare se preta jocului nostru. Din când în când Juste reuşi să-l azvârle pe Z de parcă pornea un proiectil şi, după ce desfăşura prima silabă a numelui cu vigoare, descria o cădere prin surda iuţeală cu care o pronunţa pe a doua:

— Ei, drace! dar cum trăieşte acest om?

De la această întrebare până la nevinovatul spionaj recomandat de curiozitate nu era decât intervalul de timp cerut de executarea proiectului nostru. În loc să hoinărim, ne întoarserăm acasă, înarmaţi fiecare cu câte un roman. Citeam, trăgând totodată cu urechea. Auzirăm, în liniştea adâncă a mansardelor noastre, zgomotul regulat şi uşor, provocat de respiraţia unui om care doarme.

— Doarme, îi spusei lui Juste, remarcând primul acest lucru.

— E ora şapte! răspunse doctorul.

Aşa îi spuneam eu lui Juste, iar el mă numea ministrul de justiţie.

— Trebuie să fie cineva tare nenorocit, ca să poată dormi atât cât doarme vecinul nostru! spusei eu, sărind pe comodă, înarmat cu un cuţit enorm în mânerul căruia era un tirbuşon.

Făcui sus în perete o gaură rotundă, de mărimea unei piese de cinci centime. Nu mă gândisem că dincolo nu are lumină şi, apropiind ochiul de gaură, nu văzui decât întuneric. Pe la ora unu noaptea când, după ce isprăvisem de citit romanele, tocmai ne pregăteam să ne dezbrăcăm, auzirăm zgomot la vecin: se sculă, frecă cu putere un chibrit cu fosfor şi aprinse lumânarea. Mă urcai din nou pe comodă. Îl văzui pe Marcas aşezat la masă şi copiind acte de procedură. Camera lui era pe jumătate cât a noastră, patul era aşezat într-o adâncitură lângă uşă, căci spaţiul ocupat de coridor, care se sfârşea la chiţimia lui, era mai mare la el; dar terenul pe care era construită casa trebuie să fi fost ciuntit, deoarece zidul spre vecin se termina la

mansarda lui în formă de trapez. Nu avea cămin, ci o sobiţă de faianţă albă cu pete verzi şi cu burlanul ieşind pe acoperiş. Fereastra, tăiată în latura trapezului, avea nişte perdele urâte. Un fotoliu, o masă, un scaun şi o mizerabilă măsuţă de noapte formau tot mobilierul. Rufăria şi-o punea într-un dulap în perete. Tapetul de pe pereţi era înspăimântător. Fără îndoială că, până la venirea lui Marcas, nu se dăduse niciodată această odaie decât unui servitor.

— Ce-ai văzut? mă întrebă doctorul după ce mă dădui jos.

— Uită-te şi tu, îi răspunsei.

A doua zi dimineaţă, la orele nouă, Marcas era culcat. Mâncase un cârnăcior: văzusem pe o farfurie, printre firimituri de pâine, resturile acestui aliment atât de cunoscut nouă. Marcas dormea. Nu se trezi decât spre orele unsprezece. Se apucă din nou de copiile pe care le făcuse în timpul nopţii şi care erau pe masă. Când coborârăm, am întrebat ce preţ avea această cameră; am aflat că costa cincisprezece franci pe lună. În câteva zile cunoscurăm perfect felul de viaţă al lui Z. Marcas. Făcea copii autentice, plătite cu bucata, fără îndoială, pentru un birou de copiat acte din curtea bisericii Sainte-Chapelle. Lucra jumătate din noapte; după ce dormea între şase şi zece dimineaţa, se scula şi începea din nou până la ora trei. Atunci ieşea ca să ducă copiile înainte de masă, apoi se ducea să mănânce în strada Michel-le-Comte, la Mizerai, la preţul de patruzeci şi cinci de centime masa; după aceea se întorcea acasă şi se culca la şase. Avem dovezi sigure că Marcas nu pronunţa cincisprezece fraze într-o lună; nu vorbea cu nimeni, nu-şi spunea nici măcar lui însuşi vreun cuvânt, în îngrozitoarea lui mansardă.

— Hotărât lucru, Ruinele Palmyrei sunt teribil de tăcute! exclamă Juste.

Această tăcere la un om cu o înfăţişare atât de impunătoare avea o semnificaţie adâncă. Uneori,

întâlnindu-ne cu el, schimbam priviri pline de înţeles din ambele părţi, dar neurmate de vreun protocol. Pe nesimţite, acest om deveni obiectul unei intime admiraţii, fără să ne putem explica motivul. Era oare din cauza acestor obiceiuri de o tăinuită simplitate, sau din cauza acestei punctualităţi monahale, a acestei cumpătări de pustnic, a acestei munci bune pentru un om fără pregătire, dar care îngăduia minţii să rămână neutră sau să se antreneze şi care învedera aşteptarea vreunei întâmplări fericite sau vreo opinie preconcepută asupra vieţii? După ce ne-am plimbat mult timp prin Ruinele Palmyrei, le uitarăm, eram doar atât de tineri! Apoi începu carnavalul{13}, acest carnaval parizian care, de acum înainte, va întrece vechiul carnaval al Veneţiei şi, în câţiva ani, va atrage Europa la Paris, dacă nu se pun prefecţii de poliţie potrivnici. Ar trebui ca, în timpul carnavalului, să fie tolerate jocurile de noroc{14}; dar moraliştii nătângi care le-au suprimat sunt nişte calculatori imbecili şi nu vor restabili această racilă necesară decât atunci când va fi dovedit că Franţa lasă milioane în Germania.

Acest vesel carnaval aduse, ca la toţi studenţii, o mare mizerie. Ne descotorosisem de obiectele de lux; vândusem al doilea rând de haine, a doua pereche de cizme, a doua vestă, tot ce aveam în dublu exemplar, în afară de prietenul nostru. Mâncam pâine şi mezeluri, umblam cu prudenţă, ne apucaserăm de lucru; datoram chiria pe două luni şi eram siguri că aveam fiecare la portar o notă de şaizeci sau optzeci de rânduri, totalizând patruzeci sau cincizeci de franci. Traversând palierul pătrat din josul scării, nu mai eram nici ţanţoşi, nici veseli, şi adesea îl parcurgeam dintr-un salt, sărind de pe ultima treaptă drept în stradă. În ziua când nu mai avurăm tutun pentru pipe, băgarăm de seamă că, de câteva zile, mâncam pâinea goală fără un pic de unt.

O mare tristeţe ne cuprinse.

— Nu mai avem tutun! spuse doctorul.

— Nu mai avem palton! spuse ministrul de justiţie.

— Ah! ticăloşilor, v-aţi îmbrăcat în haine de şefi de poştă din Longjumeau{15}, aţi ţinut să vă costumaţi în docheri, să mâncaţi dimineaţa şi seara la Véry, uneori la Rocher de Cancale{16}!… Acum, pâine uscată, domnilor! Ar trebui să vă culcaţi sub pat, spusei îngroşându-mi glasul, nu sunteţi demni să vă culcaţi în pat…

— Da, însă, ministrule de justiţie, nu mai avem tutun! spuse Juste.

— A sosit timpul să scriem mătuşilor, mamelor, surorilor noastre că nu mai avem rufărie, că drumurile prin Paris ar uza şi sârmă împletită. Vom rezolva o frumoasă problemă de chimie, schimbând rufăria în bani.

— Dar trebuie să trăim până vine răspunsul.

— Ei bine, mă duc să mă împrumut de la acei prieteni ai mei care nu-şi vor fi mâncat capitalurile.

— Cât o să găseşti?

— Ei, zece franci! răspunsei cu mândrie.

Marcas auzise totul. Era ora prânzului; el bătu la uşa noastră şi ne spuse:

— Domnilor, poftiţi tutun, mi-l veţi da înapoi cu prima ocazie.

Râmaserăm uimiţi, nu de ofertă, de altfel acceptabilă, ci de bogăţia, profunzimea şi plinătatea acestui glas care nu se poate compara decât cu a patra coardă a viorii lui Paganini. Marcas dispăru fără să aştepte mulţumirile noastre. Ne privirăm, Juste şi cu mine, în cea mai deplină tăcere. Să fim ajutaţi de cineva care, fără îndoială, era mai sărac decât noi!

Juste se apucă să scrie la toate neamurile, şi eu mă dusei după un împrumut. Făcui rost de douăzeci de franci de la un concetăţean. În acele nenorocite timpuri bune, jocul era încă în vigoare şi, prin filoanele sale, tari ca minereurile braziliene, tinerii aveau şansa, riscând mai nimic, să câştige câţiva ludovici. Concetăţeanul meu avea tutun turcesc adus din Constantinopol de un marinar; îmi dădu tot atât cât căpătasem de la Z. Marcas. Adusei bogata încărcătură în

port şi merserăm triumfători să înapoiem vecinului o voluptuoasă şi blondă păpuşă de tutun turcesc în schimbul tutunului său caporal.

— N-aţi vrut să-mi datoraţi nimic, spuse el, v-am dat aramă şi-mi înapoiaţi aur… sunteţi copii… nişte copii buni…

Aceste trei fraze, spuse pe diferite tonuri, au fost accentuate în mai multe feluri. Cuvintele nu erau nimic, dar accentul… Ah! accentul ne făcea prieteni de zece ani. Auzindu-ne că venim, Marcas îşi ascunsese hârtiile; înţeleserăm că ar fi fost indiscret să-i vorbim de mijloacele lui de existenţă, şi atunci ne simţirăm ruşinaţi că îl spionasem. Dulapul era deschis, nu erau acolo decât două cămăşi, o cravată albă şi un brici. Acest brici mă înfioră. O oglindă valorând poate cinci franci era atârnată aproape de fereastră. Gesturile simple şi puţine ale acestui om aveau un fel de măreţie sălbatică. Ne uitarăm unul la altul, doctorul şi cu mine, ca pentru a şti ce trebuia să răspundem. Juste, văzându-mă încurcat, îl întrebă amabil pe Marcas:

— Domnul cultivă literatura?

— M-am ferit de aşa ceva! răspunse Marcas, n-aş fi atât de bogat.

— Credeam, îi spusei, că numai poezia poate, în timpurile de azi, să-ţi asigure un trai atât de prost ca al nostru.

Observaţia mea îl făcu pe Marcas să zâmbească, şi acest zâmbet dădu farmec feţei sale gălbejite.

— Ambiţia nu este mai puţin severă pentru aceia care nu reuşesc, spuse el. De aceea, dumneavoastră care intraţi în viaţă, mergeţi pe drum bătătorit! Nu vă gândiţi să deveniţi superiori, aţi fi pierduţi!

— Ne sfătuiţi să rămânem ceea ce suntem? întrebă zâmbind doctorul.

Tinereţea are, când glumeşte, un farmec atât de comunicativ şi copilăros, că fraza lui Juste îl făcu din nou să zâmbească pe Marcas.

— Ce fapte au putut să vă inspire această îngrozitoare filosofie? îl întrebai eu.

— Iarăşi am uitat că întâmplarea este rezultatul unei imense ecuaţii ale cărei rădăcini nu le cunoaştem în întregime. Când pleci de la zero ca să ajungi la unitate, şansele sunt incalculabile. Pentru ambiţioşi, Parisul este o imensă ruletă şi toţi tinerii cred că vor da de o combinaţie triumfătoare.

Ne întinse tutunul adus de mine, invitându-ne să fumăm; doctorul se duse după pipe, Marcas şi-o umplu pe a lui, apoi veni la noi, aducând şi tutunul; la el nu avea decât un scaun şi un fotoliu. Sprinten ca o veveriţă, Juste coborî şi se întoarse cu un băiat încărcat cu trei sticle de vin de Bordeaux, brânză de Brie şi pâine.

„Bravo, îmi spusei în gând, fără să mă înşel cu o centimă, cinci franci!”

Într-adevăr, Juste puse cu gravitate pe cămin cinci franci.

Sunt nemăsurate deosebiri între omul din societate şi omul care trăieşte în sânul naturii. După ce a fost prins, Toussaint-Louverture{17} a murit fără să scoată o vorbă. Napoleon, după ce a ajuns pe stânca lui, a trăncănit ca o gaiţă: a vrut să se explice{18}. Z. Marcas a comis aceeaşi greşeală, dar numai pentru noi. Tăcerea, cu toată majestatea ei, nu se întâlneşte decât la sălbatici. Nu există criminal care, riscând să-şi arunce tainele odată cu capul în coşul sângeriu al ghilotinei, să nu simtă nevoia pur socială de a le împărtăşi cuiva. Ba mă înşel. Am văzut pe unul dintre irochezii{19} din cartierul Saint-Marceau punând natura pariziană la înălţimea naturii sălbatice: un bărbat, un republican, un conspirator, un francez, un bătrân a depăşit tot ceea ce ştim despre tăria negrilor şi tot ceea ce a atribuit Cooper{20} pieilor-roşii în ce priveşte dispreţul şi calmul lor în faţa înfrângerii. Morey, acest Guatimozin{21} din munţi a păstrat o atitudine nemaiîntâlnită în analele justiţiei europene.

Iată ce ne istorisi Marcas în acea dimineaţă, amestecând povestirea cu tartine unse cu brânză de Brie şi stropite cu vin. Fumarăm tot tutunul. Uneori, trăsurile care traversau Piaţa Odeonului, omnibusele care o brăzdau lăsau să se audă uruitul lor înăbuşit, ca pentru a arăta că Parisul era tot acolo.

Familia lui era din Vitré; părinţii săi trăiau dintr-o rentă de o mie cinci sute de franci. Îşi făcuse studiile într-un seminar, fără să plătească taxe, dar nu voise să se facă preot; simţise în el vâlvătaia ambiţiei şi venise pe jos, la Paris, la vârsta de douăzeci de ani, cu două sute de franci în pungă. Făcuse Dreptul, lucrând în acelaşi timp la un notar, unde ajunse prim-secretar. Era doctor în drept, cunoştea vechea şi noua legislaţie, putea să-i înveţe şi pe cei mai mari avocaţi. Ştia dreptul ginţilor şi cunoştea toate tratatele europene, precum şi practicile juridice internaţionale. Studiase oamenii şi faptele în cinci capitale: Londra, Berlin, Viena, Petersburg şi Constantinopol. Nimeni nu cunoştea ca el antecedentele camerei. Timp de cinci ani *făcuse* cronica politică pentru un cotidian. Improviza, vorbea foarte bine şi putea vorbi mult timp cu acel glas fermecător, profund, care ne mişca inimile. Ne dovedi prin povestirea vieţii sale că era un mare orator, concis, grav şi totuşi de o elocvenţă pătrunzătoare: semăna cu Berryer{22} prin căldura, prin avântul de simpatie faţă de mase; semăna cu domnul Thiers{23} prin fineţe şi dibăcie, dacă ar fi fost mai puţin împrăştiat, mai puţin stânjenit să tragă concluzii. Spera să ajungă dintr-odată la putere fără să se angajeze prin doctrine, necesare, la început, unui om în opoziţie, dar stânjenitoare, mai târziu, pentru omul de stat.

Marcas învăţase tot ce trebuie să ştie un adevărat om de stat; de aceea fu grozav de mirat atunci când avu ocazia să verifice adânca neştiinţă a oamenilor ajunşi, în Franţa, la cârma statului. În ceea ce îl privea, vocaţia îl îndreptase spre studiu, şi natura se arătase generoasă, dăruindu-i tot

ce nu se poate dobândi altfel: putere adâncă de pătrundere, stăpânire de sine, isteţime a minţii, promptitudine a judecăţii, hotărâre şi, marele merit al acestui fel de oameni, eficienţa posibilităţilor intelectuale.

Când se socoti îndeajuns de înarmat, Marcas găsi Franţa pradă luptelor intestine născute din triumful ramurii de Orléans asupra ramurii vârstnice{24}. Bineînţeles, câmpul luptelor politice s-a schimbat. Războiul civil nu mai poate dura mult timp, nu se va mai întinde în provincie. În Franţa nu va mai fi o luptă scurtă, chiar la sediul guvernului, şi care va pune capăt războiului moral dus, mai înainte, de inteligenţele superioare. Această stare de lucruri va dura atâta timp cât Franţa va avea ciudata ei orânduire care nu se aseamănă cu niciuna din vreo altă ţară, căci nu este mai multă egalitate între guvernul englez şi al nostru decât între cele două teritorii. Locul lui Marcas era, deci, în presa politică.

Sărac şi neputând fi ales{25}, trebuia să devină cunoscut dintr-odată. Se hotărî să facă sacrificiul cel mai greu pentru un om superior, anume să se pună la dispoziţia unui deputat oarecare, bogat şi ambiţios, şi să lucreze pentru el. Ca un nou Bonaparte, îşi căuta un Barras{26}; acest nou Colbert spera să găsească un Mazarin{27}. Aduse mari servicii; i le aduse, cum am spus mai sus, fără a se împăuna, fără să-şi dea importanţă, sau să se plângă de ingratitudine, i le aduse în speranţa că protectorul său îl va pune în situaţia de a fi ales deputat; Marcas nu dorea altceva decât împrumutul necesar pentru achiziţionarea unei case în Paris, ca să satisfacă cerinţele legii. Richard al III-lea nu-şi dorea decât un cal{28}.

În trei ani, Marcas creă una dintre cele cincizeci de pretinse capacităţi politice, de fapt rachete cu ajutorul cărora mâini viclene îşi aruncă, una alteia, portofoliile, întocmai cum un mânuitor de marionete îi ciocneşte unul de altul pe comisar şi pe Polichinelle, în teatrul lui în aer liber,

sperând întotdeauna să strângă bani. Acest om nu există decât datorită lui Marcas; are însă exact atâta inteligenţă cât să înţeleagă valoarea celui care îl făţuia şi să ştie că Marcas, o dată ajuns, va rămâne ca un om necesar, în timp ce el ar fi deportat în coloniile polare ale Luxembourgului{29}. Hotărî, deci, să pună obstacole de netrecut în calea regizorului său şi ascunse acest lucru sub formele unui devotament nemărginit. Ca toţi oamenii de nimic, ştiu să se prefacă la perfecţie, apoi câştigă teren în cariera ingratitudinii, căci trebuia să-l omoare pe Marcas pentru a nu fi omorât de el. Aceşti doi oameni, atât de strâns uniţi în aparenţă, se urâră din clipa când unul îl înşelă pe celălalt. Omul de stat făcu parte din minister; Marcas rămase în opoziţie ca să împiedice atacarea ministrului său, pentru care, printr-un tur de forţă, obţinu elogiile opoziţiei. Vrând să se sustragă de la răsplătirea aghiotantului său, omul de stat pretinse că-i este imposibil să plaseze dintr-odată şi fără pregătiri dibace pe un om din opoziţie. Marcas nădăjduise o slujbă ca să obţină, printr-o căsătorie, eligibilitatea atât de mult dorită. Avea treizeci şi doi de ani, prevedea dizolvarea camerei. După ce-l surprinse pe ministru în flagrant delict de rea-credinţă, îl răsturnă sau, cel puţin, contribui mult la căderea lui şi îl rostogoli în mocirlă.

Orice ministru căzut, dacă vrea să revină la putere, trebuie să se facă temut; acest om, pe care îl ameţise elocvenţa regală şi care se crezuse pentru mult timp ministru, îşi recunoscu greşelile; mărturisindu-le, îi făcu lui Marcas şi un neînsemnat serviciu bănesc, căci se îndatorase în timpul acestei campanii. Susţinu ziarul la care lucra Marcas şi obţinu pentru el direcţia. Deşi îl dispreţuia, Marcas, care primea în chipul acesta un fel de arvună, consimţi să lase impresia că e solidar cu ministrul căzut. Fără să-şi demaşte încă toate bateriile superiorităţii sale, Marcas se avântă totuşi mai mult decât prima oară şi îşi dezvălui jumătate din dibăcie. Noul guvern nu dură decât o

sută optzeci de zile şi fu înghiţit. Marcas, fiind în relaţii cu câţiva deputaţi, îi învârtise pe degetul cel mic, lăsându-le tuturor o excelentă părere despre talentele sale. Manechinul lui fu din nou ministru, iar ziarul deveni guvernamental. Guvernul alipi acest ziar la un altul, numai pentru a-l distruge pe Marcas care, în faţa acestei fuziuni, fu nevoit să cedeze locul unui concurent bogat şi obraznic cu un nume cunoscut şi care se şi înfipsese. Marcas recăzu în cea mai neagră mizerie; trufaşul său protejat ştia bine în ce prăpastie îl azvârlea. Încotro s-o ia? Ziarele guvernamentale, înştiinţate pe sub ascuns, nu-l primeau. Celor din opoziţie nu le venea să-l admită în redacţiile lor. Marcas nu putea să treacă nici la republicani, nici la legitimişti{30}, două partide a căror victorie însemna răsturnarea ordinii actuale.

— Ambiţioşilor le place actualitatea, ne spuse Marcas, zâmbind.

Trăi din câteva articole privitoare la nişte întreprinderi comerciale. Lucră la una dintre enciclopediile pe care specula, şi nu ştiinţa, a încercat să le editeze. În fine, se înfiinţă un ziar care nu avea să trăiască decât doi ani, dar care alergă după pana lui Marcas; din acel moment, reluă legătura cu duşmanii ministerului, putu să intre în tabăra celor ce doreau căderea guvernului; şi odată ce târnăcopul său intră în joc, cabinetul fu dărâmat.

Ziarul lui Marcas murise de şase luni, iar el nu putuse să găsească loc nicăieri. Trecea drept un om periculos, calomnia îl sfâşia: de pildă, că distrusese de curând o mare afacere financiară şi industrială prin câteva articole şi printr-un pamflet. Se credea că este unealta unui bancher despre care se spunea că îl plătise din plin şi din partea căruia aştepta, desigur, unele hatâruri, în schimbul devotamentului său. Dezgustat de oameni şi de fapte, sătul de o luptă de cinci ani, Marcas, privit mai degrabă ca un condotier{31} decât ca un mare căpitan, covârşit de

necesitatea de a-şi câştiga existenţa, ceea ce îl împiedica să câştige teren, mâhnit de influenţa banilor asupra gândirii, pradă celei mai negre mizerii, se retrăsese în mansarda lui, câştigând un franc şi jumătate pe zi, sumă absolut necesară traiului său. Meditaţia aşternuse un fel de pustiu în jurul lui. Citea jurnalele ca să fie la curent cu evenimentele. Pozzo di Borgo{32} a trăit tot aşa un timp. Fără îndoială că Marcas medita la un plan de atac serios, se obişnuia poate cu prefăcătoria şi se pedepsea pentru greşelile săvârşite printr-o tăcere demnă de Pythagora. Nu ne explică mobilul conduitei sale.

Este cu neputinţă să vă povestesc scenele de înaltă comedie ascunse sub această sinteză algebrică a vieţii sale: nesfârşitele aşteptări inutile la picioarele bogăţiei care îşi lua zborul; lungile vânători prin hăţişurile pariziene, alergăturile solicitatorului istovit, tentativele pe lângă nişte imbecili; planurile care cădeau în baltă din pricina influenţei vreunei femei stupide; consfătuirile cu negustori doritori ca fondul lor de comerţ să le aducă şi demnităţi masonice{33}, şi titlul de *pair,* şi dobânzi mari; speranţele purtate pe culmile valurilor şi zdrobindu-se apoi de stânci; minunile săvârşite prin îmbinarea unor interese contrarii şi care se despart apoi după ce au mers bine doar o săptămână; nemulţumirile mereu repetate când vezi că un prost, decorat cu Legiunea de onoare{34}, dar ignorant ca un băiat de prăvălie, trece înaintea unui om talentat; apod, ceea ce Marcas numea stratagemele prostiei: pisezi un om, pare convins, dă din cap, totul se va aranja; a doua zi, această gumă elastică, comprimată pentru un moment, şi-a recăpătat în timpul nopţii forma, ba chiar s-a umflat şi trebuie s-o iei de la început; te trudeşti până când îţi dai seama că nu ai de-a face cu un om, ci cu un chit care se usucă la soare.

Aceste mii de amărăciuni, aceste imense pierderi de forţă omenească irosită în acţiuni sterile, greutatea de a face

binele, nemaipomenita uşurinţă de a face răul; două mari partide jucate, de două ori câştigate, de două ori pierdute; ura unui om de stat, tare de cap, cu mască pictată, cu perucă, dar în care unii aveau încredere: toate aceste lucruri mari şi mici nu îl descurajaseră, dar îl doborâseră, pentru moment, pe Marcas. În zilele când îi intraseră bani în casă, mâinile sale nu-i păstraseră, îşi îngăduise divina plăcere de a trimite totul familiei sale, surorilor, fraţilor, bătrânului său tată. El, întocmai ca Napoleon învins, nu avea nevoie decât de un franc şi jumătate pe zi şi orice om energic poate oricând să câştige la Paris un franc şi jumătate într-o zi.

După ce Marcas ne isprăvi povestirea vieţii sale, povestire amestecată cu reflecţii, întreruptă de maxime şi observaţii, vădind un mare om politic, fură de ajuns câteva întrebări, câteva răspunsuri dintr-o parte şi din alta, asupra mersului lucrurilor în Franţa şi în Europa, ca să ne dăm seama că Marcas era un adevărat om de stat, căci oamenii pot fi cântăriţi repede şi uşor îndată ce consimt să intre pe terenul dificultăţilor; există pentru oamenii superiori şiboleţi[{35}], iar noi eram din tribul leviţilor moderni, fără să fim încă în templu[{36}]. După cum v-am mai spus, viaţa noastră uşuratică învăluia planurile pe care Juste, în ceea ce-l priveşte, le-a îndeplinit şi pe care şi eu le voi duce la capăt.

După ce ne-am schimbat părerile, ieşirăm toţi trei şi, aşteptând ora prânzului, ne plimbarăm, cu tot frigul, prin grădina Luxembourg. În timpul acestei plimbări, convorbirea, tot serioasă, atacă punctele dureroase ale situaţiei politice. Fiecare dintre noi contribui la discuţie cu observaţia sau cuvântul lui de spirit, cu gluma sau cu maxima lui. Nu mai era vorba doar de viaţa de proporţii colosale pe care ne-o zugrăvise Marcas, soldatul luptelor politice. Şi nu era nici îngrozitorul monolog al navigatorului împotmolit în mansarda din hotelul „Corneille”, ci un dialog

în care doi tineri instruiţi, după ce judecaseră epoca în care trăiau, căutau, conduşi de un om talentat, să înţeleagă propriul lor viitor.

— De ce n-aţi aşteptat cu răbdare vreo ocazie, îl întrebă Juste, şi n-aţi urmat pilda singurului om care a ştiut să se pună în valoare după Revoluţia din Iulie, menţinându-se mereu deasupra valului{37}?

— Nu v-am spus că nu cunoşteam toate rădăcinile întâmplării? Carrel{38} era într-o situaţie identică cu a acestui orator. Tânăr întunecat, spirit amar, el avea un guvern întreg în cap; acela despre care îmi vorbiţi nu are alt gând decât să se ţină de coada oricărui eveniment; dintre ei doi, Carrel era omul puternic. Ei bine, unul ajunge ministru, Carrel rămâne jurnalist; omul cu lipsuri, dar subtil durează, Carrel moare. Vă atrag atenţia că acestui om i-au trebuit cincisprezece ani ca să-şi croiască drumul, şi până acum n-a făcut altceva decât să-l croiască; el poate fi surprins şi strivit între două căruţe pline de intrigi pe marea cale a puterii. Nu are casă; nu are, ca Metternich, palatul favoarei{39}, sau, ca Villèle, acoperişul protector al unei majorităţi strâns unite{40}. Eu nu cred că peste zece ani regimul actual va dăinui. Astfel, presupunându-mi un noroc atât de jalnic, am pierdut momentul, căci, pentru a nu fi măturat de răsturnarea pe care o prevăd, ar trebui să fi ocupat până acum o poziţie superioară.

— Care răsturnare? întrebă Juste.

— August 1830{41}, răspunse Marcas cu un ton solemn, întinzând mâna spre Paris; acest august, înfăptuit de tineretul care a legat snopii, de inteligenţa care pârguise recolta, a uitat partea cuvenită tineretului şi inteligenţei! Tineretul va sări în aer ca un cazan cu aburi. Tineretul nu are nicio ieşire în Franţa, adună o avalanşă de talente nerecunoscute, de ambiţii legitime şi îngrijorate, se căsătoreşte rar, familiile nu ştiu ce să facă din copiii lor. Ce semnal va urni aceste mase? nu ştiu; dar ştiu că se vor

avânta împotriva stării de lucruri de astăzi şi o vor da peste cap.

Există legi de oscilaţie care guvernează asupra generaţiilor şi pe care imperiul roman nu le-a cunoscut atunci când au năvălit barbarii. Astăzi, locul barbarilor îl deţin oamenii inteligenţi. Legea picăturii de apă care face să se reverse paharul acţionează încet şi pe ascuns în mijlocul nostru. Guvernul este marele vinovat; el nu preţuieşte la adevărata lor valoare cele două forţe cărora le datorează totul, a lăsat să i se lege mâinile cu absurdităţile contractului[{42}] şi e gata pregătit pentru rolul de victimă. Ludovic al XIV-lea, Napoleon, Anglia erau şi sunt dornici de tineret inteligent. În Franţa, tineretul este condamnat prin noua legislaţie, prin condiţiile rele ale principiului electiv, prin viciile de constituire a guvernului. Examinând compunerea camerei elective, nu veţi găsi deputaţi de treizeci de ani; tineretul lui Richelieu şi al lui Mazarin, al lui Turenne şi al lui Colbert, tineretul lui Pitt şi al lui Saint-Just[{43}], al lui Napoleon şi al prinţului de Mettemich n-ar găsi loc. Burke, Sheridan, Fox[{44}] n-ar putea să fie membri ai unei asemenea camere. S-ar fi putut stabili majoratul politic la douăzeci şi unu de ani şi decreta dreptul de a fi ales în orice iei de condiţii, însă departamentele tot n-ar fi ales decât pe deputaţii actuali, oameni fără niciun talent politic, incapabili să vorbească fără să stâlcească gramatica şi printre care, timp de zece ani, de abia s-a ivit un om de stat. Se întrevăd motivele unei împrejurări ce va veni, dar nu se poate preciza care anume. În acest moment, tot tineretul este împins să devină republican pentru că va dori să găsească în republică emanciparea lui. Îşi va aminti de tinerii reprezentanţi ai poporului şi de tinerii generali[{45}]! Imprudenţa guvernului nu poate fi comparată decât cu zgârcenia lui.

Această zi avu răsunet în viaţa noastră. Marcas ne întări în hotărârea de a părăsi Franţa, unde oamenii superiori, tineri şi activi, sunt striviţi sub greutatea mediocrităţilor parvenite, invidioase şi nesăţioase. Mâncarăm împreună în strada La Harpe. De atunci, noi îi păstrarăm în suflet cea mai respectuoasă afecţiune, iar el ne învălui cu cea mai activă ocrotire în sfera ideilor. Acest cm ştia totul, aprofundase totul. Studie pentru noi globul politic şi căută ţara unde erau în acelaşi timp şi cele mai multe şi cele mai favorabile posibilităţi de reuşită a planurilor noastre. Ne indica ţelurile spre care trebuia sa tindă studiile noastre; ne îndemnă să ne grăbim, explicându-ne valoarea timpului, arătându-ne că emigraţia se va înfăptui, că rezultatul ei va fi pierderea, pentru Franţa, a celei mai valoroase părţi din energia şi din tinerele talente ale ţării; că aceste valori, pline de dibăcie fără îndoială, vor alege cele mai bune locuri şi că era important să ajungi printre primii. Ni se întâmplă adesea, de atunci, să veghem târziu noaptea, la lumina unei lămpi. Acest generos dascăl ne scrise câteva memorii, două pentru Juste şi trei pentru mine, nişte admirabile instrucţiuni, nişte lămuriri ca acelea pe care numai experienţa le poate da, jaloane pe care numai geniul ştie să le pună. Sunt cuprinse în aceste pagini, mirosind a tutun, pline cu litere de o cacografie aproape hieroglifică, indicaţii întâmplătoare, povestiri precise. Se mai găsesc tot acolo presupuneri asupra unor probleme ale Americii şi Asiei, care de atunci, şi înainte chiar ca Juste şi cu mine să fi putut pleca, s-au şi realizat.

Marcas ajunse, ca şi noi de altfel, în cea mai neagră mizerie; câştiga el pâinea de toate zilele, dar nu avea nici rufărie, nici haine, nici încălţăminte. Nu se dădea drept mai bun decât era: visând puterea, visase şi o viaţă luxoasă. De aceea nu se considera ca adevăratul Marcas. Exteriorul său îl lăsa în voia vieţii reale. El trăia prin elanul ambiţiei, visa răzbunare şi se mustra singur că se lăsa stăpânit de un sentiment atât de găunos. Adevăratul om de stat trebuia să

fie, mai ales, indiferent faţă de pasiunile vulgare; ca şi pe savant, pe el trebuie să-l pasioneze numai problemele ştiinţei sale. Tocmai în aceste zile de mizerie, ne păru Marcas mare, şi chiar teribil; era ceva înspăimântător în privirea lui care mai contempla o lume, în afară de cea văzută de oamenii obişnuiţi. Marcas era, pentru noi, un obiect de studiu şi de uimire, pentru că tinereţea (şi cine oare n-a încercat acest sentiment?), tinereţea resimte o nevoie arzătoare de a admira, este dornică să se lege sufleteşte de cineva, este înclinată în mod firesc să se subordoneze oamenilor pe care îi crede superiori, tot aşa cum e gata să se sacrifice pentru fapte mari. Uimirea noastră era, mai cu seamă, provocată de indiferenţa lui faţă de dragoste: femeia nu-i tulburase niciodată viaţa. Când atinserăm acest subiect de conversaţie, obişnuit între francezi, el ne răspunse simplu:

— Prea costă mult rochiile!

Văzu privirea pe care o schimbarăm, Juste şi cu mine, şi atunci continuă:

— Da, costă prea mult. Femeia pe care o cumperi, şi e cea mai puţin costisitoare, vrea bani mulţi; cea care se dăruieşte ne ia tot timpul. Femeia înăbuşă orice activitate, orice ambiţie. Napoleon a fost om mare, nu s-a lăsat pradă ruinătoarelor fantezii ale lui Ludovic al XIV-lea şi ale lui Ludovic al XV-lea; totuşi a iubit în taină.

Descoperirăm că, întocmai ca Pitt, pentru care Anglia era o soţie, Marcas îndrăgea Franţa, îşi adora patria, îi închina toate gândurile. Mânia sa la ideea că ţinea în mâini leacul împotriva bolii a cărei violenţă îl întrista şi că nu putea să-l administreze îl rodea fără încetare; dar această mânie era şi mai mult amplificată din cauza stării de inferioritate a Franţei faţă de Rusia şi de Anglia. Franţa pe locul al treilea! Acest strigăt venea mereu pe buzele lui. Boala internă a ţării îi cuprinsese măruntaiele. Califica drept certuri între portari conflictele dintre curte şi cameră răbufnind prin

atâtea schimbări, atâta agitaţie necontenită, păgubitoare pentru prosperitatea ţării.

— Ni se oferă pacea cu preţul viitorului nostru, spunea el.

Într-o seară, Juste şi cu mine eram ocupaţi şi cufundaţi în cea mai adâncă linişte. Marcas se sculase ca să continue copiatul, căci ne refuzase serviciile cu toate stăruinţele noastre repetate. Ne oferisem să copiem fiecare pe rând actele lui, ca să-i rămână numai o treime din această muncă anostă: se supărase şi nu mai insistasem. Auzirăm un zgomot de cizme fine pe coridor şi ridicarăm capul, privindu-ne. O ciocănitură la uşa lui Marcas care lăsa întotdeauna cheia în broască. Auzirăm atunci pe marele nostru om spunând:

— Intră!

Apoi:

— Dumneavoastră aici, domnule?

— Chiar eu, răspunse fostul ministru.

Era Diocleţianul martirului necunoscut[{46}].

Vecinul nostru şi aceasta persoană îşi vorbiră câtva timp în şoaptă. Deodată Marcas, al cărui glas se auzise până atunci rar, cum se întâmplă în faţa unei instanţe în care reclamantul expune la început faptele, izbucni pe neaşteptate la o propunere necunoscută nouă.

— Aţi râde de mine, spuse el, dacă v-aş crede. Iezuiţii s-au dus, dar iezuitismul este veşnic. Nu sunteţi de bunăcredinţă, nici în machiavelismul, nici în generozitatea dumneavoastră. Ştiţi să vă faceţi socotelile; dar nimeni nu ştie la ce să se aştepte din partea dumneavoastră. Curtea voastră se compune din cucuvele înfricoşate de lumină, din moşnegi care tremură în faţa tineretului sau nu-l ia în seamă. Guvernul urmează pilda curţii. Aţi strâns rămăşiţele Imperiului, aşa cum Restauraţia îi captase pe fanaticii monarhiei absolute a lui Ludovic al XIV-lea. Retragerile pricinuite de frică sau laşitate au fost luate, până acum, drept iscusite manevre; dar vor veni şi timpuri

primejdioase, şi tineretul se va ridica ca în 1790. Lui i se datorează înfăptuirile bune de atunci. Acum vă schimbaţi miniştrii cum îşi schimbă un bolnav locul în pat. Aceste oscilaţii dovedesc descompunerea cârmuirii voastre. Practicaţi un sistem de escrocherie politică oare se va întoarce împotriva voastră, căci Franţa se va sătura de aceste coţcării. Franţa n-o să vă spună că e sătulă; niciodată nu ştii cum pieri, motivarea este treaba istoricului; însă este sigur că veţi pieri, pentru că nu aţi cerut tineretului francez forţele şi energia sa, devotamentul şi ardoarea sa; pentru că aţi urât pe oamenii capabili, pentru că nu i-aţi ales cu dragoste din această splendidă generaţie şi aţi preferat mereu mediocritatea. Acum veniţi să-mi cereţi sprijinul; însă faceţi parte din această gloată decăzută pe care interesul o face hidoasă şi care tremură şi se încovoaie şi, pentru că ea slăbeşte din zi în zi, vrea să slăbească şi Franţa. Temperamentul meu puternic, ideile mele ar fi pentru dumneata ca o otravă; de două ori ţi-ai bătut joc de mine, de două ori te-am răsturnat, ştii doar. Ca să ne dăm mâna pentru a treia oară trebuie să fie ceva serios. M-aş omorî dacă m-aş mai lăsa înşelat, căci m-aş îndoi de mine însumi: vinovat n-ai fi dumneata, ci eu.

Auzirăm atunci cuvintele cele mai slugarnice, rugămintea cea mai fierbinte de a nu sustrage ţării mari talente. Vorbi despre patrie, la care Marcas făcu un oho! semnificativ, şi îşi bătu joc de pretinsul său şef. Politicianul vorbi atunci mai lămurit; recunoscu superioritatea fostului său consilier, îşi luă angajamentul să-i dea lui Marcas posibilitatea de a-şi face o carieră în administraţie, de a deveni deputat; apoi îi oferi un post excepţional spunându-i că, de acum înainte, el, ministrul, va fi subordonat omului în faţa căruia nu mai putea fi altceva decât un executant. Era vârât în noua combinaţie ministerială şi nu primea să mai vină la putere dacă Marcas nu avea un post potrivit cu valoarea sa; vorbise de această condiţie, şi Marcas fusese acceptat ca o necesitate.

Marcas refuză.

— N-am fost niciodată în situaţia să-mi respect angajamentele, acum am ocazia să-mi ţiu făgăduiala, şi dumneata mă împiedici!

Marcas nu răspunse la această ultimă frază. Cizmele se auziră pe coridor, îndreptându-se spre scară.

— Marcas! Marcas! strigarăm noi dând buzna în camera lui, de ce nu primeşti? e de bună-credinţă. Condiţiile lui sunt onorabile. De altfel, îi vei vedea pe miniştri.

Cât ai clipi, îi înşirarăm lui Marcas o grămadă de argumente. Accentul viitorului ministru era sincer: fără să-l fi văzut, eram convinşi că nu minţea.

— N-am haine! ne răspunse Marcas.

— Las’ pe noi, îi spuse Juste, uitându-se la mine.

Marcas avu curajul să se bizuie pe noi, un fulger îi scânteie în privire, îşi trecu mâna prin păr, dezgolindu-şi fruntea cu unul dintre acele gesturi oare zugrăvesc credinţa în fericire şi, după ce, ca să spunem aşa, îşi dezvălui faţa, zărirăm un om cu totul necunoscut pentru noi: un Marcas sublim, un Marcas la putere, inteligenţa în elementul ei, pasărea luându-şi zborul, peştele din nou în apă, calul galopând în stepă. A fost doar o clipă: fruntea se întunecă din nou, Marcas avu ca o viziune a destinului său. Îndoiala şchioapă urmă îndeaproape speranţa cu aripi albe. Îl lăsarăm cu gândurile lui.

— Drace! îi spusei doctorului, acum am promis, dar cum să facem?

— Să ne gândim la acest lucru în somn, îmi răspunse Juste, şi mâine dimineaţă să ne împărtăşim ideile.

A doua zi de dimineaţă, merserăm să dăm o raită prin Luxembourg.

Avusesem timp să ne gândim la evenimentul din ajun şi eram amândoi la fel de surprinşi de puţina pregătire a lui Marcas în faţa micilor mizerii ale vieţii, tocmai el pe care

nimic nu-l surprindea când era vorba de soluţionarea celor mai spinoase probleme de teorie politică şi punerea ei în practică. Dar aceste firi superioare sunt toate în stare să se izbească de un grăunte de nisip şi să scape cele mai frumoase ocazii din lipsa unei hârtii de o mie de franci. Este povestea lui Napoleon care nu s-a dus în India pentru că nu avea cizme.

— Ce-ai găsit? mă întrebă Juste.

— Ei bine, am posibilitatea să obţin, pe credit, un costum întreg.

— De la cine?

— De la Humann.

— Cum?

— Humann, dragul meu, nu se duce niciodată la clientela lui, clienţii vin la el, aşa că nu ştie dacă sunt bogat; ştie numai că sunt elegant şi că îmi stă bine cu hainele pe care mi le face el. Am să-i spun că mi-a picat un unchi din provincie care este atât de indiferent în privinţa ţinutei încât îmi face cele mai mari neajunsuri în înalta societate, unde vreau să mă căsătoresc… Nu s-ar mai numi Humann dacă ar trimite factura înainte de trei luni.

Doctorul socoti această idee excelentă pentru un vodevil, dar foarte proastă pentru realitatea de toate zilele şi se îndoi de succes. Cu toate acestea, vă jur, Humann îl îmbrăcă pe Marcas şi, artist cum e, ştiu să-l îmbrace aşa cum trebuie să fie îmbrăcat un om politic.

Juste îi oferi lui Marcas două sute de franci aur, produsul a două ceasornice cumpărate pe credit şi amanetate la muntele de pietate. Nu mai pomenesc de cele şase cămăşi şi de tot ce mai era necesar în materie de lenjerie şi care nu mă costaseră decât plăcerea de a le cere unei lenjerese, în tovărăşia căreia pierdusem vremea în timpul carnavalului. Marcas primi totul fără să ne mulţumească mai mult decât se cuvenea. Se interesă numai de mijloacele prin care era în posesia atâtor bogăţii şi îl făcurăm să râdă pentru ultima oară. Ne uitam la Marcas al nostru aşa cum, desigur, îşi

privesc armatorii un vas pornit în larg, după ce au cheltuit, pentru a-l echipa, tot creditul şi toate resursele lor.

După aceste cuvinte, Charles tăcu, părând copleşit de amintiri.

— Ei bine, strigară ceilalţi, ce s-a mai întâmplat?

— Vă voi spune în două cuvinte, pentru că nu este un roman, este o poveste adevărată. Nu l-am mai văzut pe Marcas. Guvernul dură trei luni; după sesiunea parlamentară se destrămă. Marcas se întoarse la noi fără niciun ban, sleit de muncă. Sondase craterul puterii: se întorcea cu un început de febră nervoasă. Boala făcuse progrese rapide; noi îl îngrijirăm. La început, Juste îl chemă pe medicul-şef al spitalului unde intrase el ca intern. Eu, care rămăsesem singur în cameră, devenii cea mai atentă infirmieră; însă îngrijirile, ştiinţa, totul fu în zadar.

În luna ianuarie 1838, Marcas simţi că nu mai avea decât câte va zile de trăit. Politicianul, al cărui suflet fusese Marcas timp de şase luni, nu veni să-l vadă, nici măcar nu se interesă de starea lui. Marcas ne împărtăşi cel mai profund dispreţ pentru ocârmuire; ne lăsă impresia că se îndoia de destinele Franţei, şi această îndoială îi provocase boala. Crezuse că vede trădarea chiar înlăuntrul puterii, dar nu trădarea palpabilă, uşor de observat, rezultând din fapte, ci o trădare produsă de un sistem, de aservirea intereselor naţionale faţă de egoism. Era de ajuns convingerea sa în decăderea ţării ca să i se agraveze boala. Am fast martor la propunerile făcute lui Marcas de către unul dintre şefii partidului opus, pe care îl combătuse. Ura lui faţă de cei pe care încercase să-i servească era atât de violentă, încât ar fi consimţit bucuros să intre în coaliţia care începea să se înfiripeze între ambiţioşii posedând, cel puţin, o idee, aceea de a scutura jugul curţii. Dar Marcas îi răspunse solului prin cuvântul spus odinioară de municipalitatea Parisului: „E prea târziu!”[{47}]

Marcas nu lăsă în urma lui nici măcar atât cât trebuia pentru înmormântare. Juste şi cu mine de-abia am putut să-i cruţăm ruşinea dricului săracilor şi merserăm amândoi, singuri, după sicriul lui Z. Marcas, care a fost aruncat în groapa comună în cimitirul Mont-Parnasse.

Ne privirăm unul pe altul cu multă tristeţe, ascultând această istorisire, ultima din cele pe care ni le povesti Charles Rabourdin, în ajunul îmbarcării sale pe un bric în portul Le Havre, care pleca în Insulele Malaeze, căci cunoşteam şi alţi Marcas, alte victime ale acestui devotament politic, răsplătit cu trădare şi uitare.

Sfârşit

{1} Z. *Marcas* – a apărut pentru prima oară la 25 iulie 1840 în primul număr din *Revue parisienne*; în anul următor, când a apărut într-o culegere colectivă de povestiri, purta titlul de *Moartea unui ambiţios.*

{2} *Între întâmplările vieţii şi numele oamenilor... corelaţii depărtate* – Balzac era foarte atent la numele personajelor sale, pe care le căuta privind firmele şi afişele de pe stradă (aşa l-a găsit pe Z. *Marcas)* şi cărora le dădea, când le imagina el, sarcina de a sugera ceva din caracterul personajului; astfel, negustorul bogat şi îngâmfat din *Verişoara Bette* se numeşte Crevel (*crever* = a crăpa) balerina uşuratică din *Vărul Pons* poartă numele de Brisetout (Sparge-tot) etc.

{3} *şapte lustri* – un lustru este o perioadă de cinci ani; cuvântul provine din limba latină, în care *lustrum* însemna ceremonia religioasă, sacrificiul expiator, care avea loc la Roma din cinci în cinci ani.

{4} Povesteşte Charles Rabourdin (vezi *Punerea sub interdicţie* şi *Slujbaşii)* (n. aut.).

{5} *Odeonul* – teatrul parizian cu acest nume a fost construit în 1782 pentru a servi de al doilea Teatru Francez; a fost distrus de incendii în 1799 şi în 1818; nefiind prea frecventat, a trebuit de multe ori să-şi închidă porţile; redeschiderea lui, sub numele de al doilea Teatru Francez, a avut loc în 1841.

{6} *Înaltă de şapte picioare* – cam de doi metri şi un sfert.

{7} *bătălii ale inteligenţei, tot atât de ucigătoare cât... cele Italia pentru soldaţii republicani* – în campania din 1799, soldaţii francezi au cunoscut, în Italia, o serie de înfrângeri, în urma cărora nu mai rămăsese în stăpânirea Franţei decât Genova; în campania din 1800, la asediul Genovei, soldaţii francezi au suferit cumplit de foame; cam în aceeaşi vreme, cei 40.000 de soldaţi conduşi de Bonaparte au trebuit să depună eforturi ucigătoare pentru a trece Alpii cu artileria.

{8} *dezbaterile camerelor* – în timpul Restauraţiei (1815—1830) şi al monarhiei din iulie (1830—1848), au funcţionat în Franţa două camere: una a *pair*-ilor, ai cărei membri erau numiţi de rege, şi una a deputaţilor *(a reprezentanţilor),* care erau aleşi prin vot, dar de către un număr limitat de electori, pe baza sistemului censitar.

{9} *omagiu... curţii lui Carol al X-lea... este actuala curte* – curtea lui Ludovic-Filip (1830—1848) plină de parveniţi şi susţinută de bancheri (vezi nota 36 la *Vărul Pons)* îi inspira dispreţ lui Balzac, făcându-l să prefere curtea anterioară, a unui Bourbon „adevărat”, cu pretenţii feudale, *Carol al X-lea* (1824—1830); dispreţul faţă de noua lume a banilor l-a făcut, de altfel, să se declare (în teorie) slujitor al „tronului şi altarului”.

{10} *Pantalon à pied*, prelungit ca o ghetră pe picior.

{11} *semăna... cu a lui Mirabeau* – *Honoré-Gabriel Riqueti, marchiz de Mirabeau* (1749—1791), era celebru în timpul Revoluţiei Franceze pentru arta sa oratorică susţinută de o voce puternică; el a servit mai întâi, deşi aristocrat, revoluţia, dar apoi a trădat-o pactizând cu cercurile regaliste.

{12} *Ruinele Palmyrei* – odinioară cetate puternică, în Siria; Palmyra a fost cucerită de romani, în anul 272, şi distrusă de împăratul Aurelian; ruinele sale au fost regăsite la sfârşitul secolului al XVII-lea.

{13} *carnavalul* – ecou al saturnalelor şi bacanalelor romane; carnavalul este, în ţările latine catolice, o perioadă de petreceri populare, care ţine de la 7 ianuarie până la începutul postului de Paşte.
{14} *să fie tolerate jocurile de noroc* – tripourile pariziene fuseseră închise la sfârşitul anului 1837; la începutul secolului al XIX-lea, când erau arendate, ele aduceau statului vreo cinci milioane jumătate de franci anual.
{15} *În haine de şefi de poştă din Longjumeau* – (în haine de operetă). *Surugiul din Longjumeau* este titlul unei opere comice în trei acte (libretul de Brunswick şi Leuven, muzica de Adam) reprezentată la Paris în 1836; actorul care juca rolul principal era îmbrăcat cu o haină scurtă cu nasturi de metal şi purta cizme înalte.
{16} *Very... Rocher de Cancale* – cafeneaua-restaurant *Véry,* deschisă în 1805 în grădina Tuileries şi apoi mutată în galeriile de la Palais Royal (vezi notele la *Vărul Pons)* avea mare faimă printre gastronomii timpului; *Rocher de Cancale* era, tot pe acea vreme, un restaurant parizian celebru.
{17} *Toussaint-Louverture* – conducător al negrilor din Haiti, care luptau pentru eliberare, Toussaint-Louverture (1743—1803) a fost înfrânt, împreună cu partizanii săi, de către cei 60.000 de soldaţi, trimişi de Napoleon Bonaparte.
{18} *Napoleon... pe stânca lui... a vrut să se explice* – exilat în insula Sfânta Elena, ca prizonier al Angliei, Napoleon a petrecut aici ultimii ani ai vieţii sale (1815—1821), dictându-şi memoriile.
{19} *Irochezii* – nume dat de europeni unor grupuri de indieni din Canada.
{20} Cooper – *Fenimore Cooper* (1789—1851), romancier american, a evocat în povestirile sale obiceiurile triburilor indiene (vezi de exemplu *Ultimul Mohican).*
{21} *Morey, acest Guatimozin...* – *Pierre* Morey, fost combatant în Revoluţia din 1830, a fost arestat, după atentatul lui Fieschi împotriva regelui Ludovic-Filip (28 iulie 1835), fiind socotit complice; în realitate, n-avea altă vină decât aceea de a-l fi găzduit pe Fieschi cu un an înaintea atentatului; a fost totuşi condamnat la moarte (1836), dar şi-a păstrat energia şi demnitatea până pe treptele eşafodului. *Guatimozin* este ultimul împărat indian al Mexicului. El şi-a apărat cu curaj ţara împotriva spaniolilor, care l-au torturat (întinzându-l pe jăratec) ca să-l facă să dezvăluie locul unde îşi ascunsese comorile, şi apoi, neputând obţine nimic de la el, l-au spânzurat (1525).
{22} *Berryer* – e vorba, probabil, de Berryer tatăl, mare avocat, ca şi fiul său, *Nicolas Berryer* (1757—1841) care a fost apărătorul mareşalului Ney, în faţa Curţii *pair*-ilor.
{23} *domnul Thiers* – în momentul când Balzac scrie această povestire, *Adolphe Thiers* (1797—1877) urca treptele unei cariere strălucite de om de stat; avocat, istoric şi ziarist cu idei liberale (la început), Thiers ajunsese ministru în 1832, apoi prim-ministru (în 1836 şi 1840); e cunoscut în istorie ca un călău al clasei muncitoare, care a reprimat în mod sângeros Comuna din Paris.
{24} *triumful ramurii de Orléans asupra ramurii vârstnice* – regele Ludovic-Filip era un descendent al lui Filip de Orléans, fratele mai mic al lui Ludovic

al XIV-lea, singurul Bourbon direct; Ludovic-Filip reprezenta deci ramura regală mezină, ale cărei drepturi la tron le contestau aşa-numiţii legitimişti reprezentând vechea aristocraţie.

{25} *sărac şi neputând fi ales* – înainte de 1848, în Franţa, pentru a fi eligibil trebuia să ai proprietăţi sau venituri mari; aşa se face că, în 1820, de pildă, la 29 milioane de locuitori, Franţa nu avea decât vreo 18 mii de eligibili; electorii trebuiau să facă şi ei dovada că au avere.

{26} *Ca un nou Bonaparte, îşi căuta un Barras* – Barras, l-a pus în valoare pe tânărul Napoleon Bonaparte, ştiind să utilizeze tot ce-i putea fi de folos.

{27} acest *nou Colbert spera să găsească un Mazarin* – ministrul cel mai de seamă al lui Ludovic al XIV-lea, *Jean-Baptiste Colbert* (1619—1683) a fost recomandat regelui de către cardinalul Mazarin, al cărui intendent era.

{28} *Richard al III-lea nu-şi dorea decât un cal* – în drama lui Shakespeare *Richard al III-lea,* suveranul, învins în bătălia de la Bosworth, nemaidorind altceva decât să poată, fugi, rosteşte celebrele cuvinte: *„Un cal! un cal! Tot regatul meu pentru un cal!”*

{29} *În coloniile polare ale Luxemitourgului* – palatul Luxembourg din Paris era sediul Camerei *pair*-ilor, numiţi de rege dintre personalităţile mai în vârstă; astăzi, palatul Luxembourg este sediul Senatului.

{30} *nici la republicani, nici la legitimişti* – în Camera deputaţilor din vremea „monarhiei din iulie”, aripa stângă era reprezentată de republicani, iar extrema dreaptă de aşa-numiţii legitimişti, care nu-l recunoşteau pe Ludovic-Filip ca rege legitim, acesta fiind un vlăstar al ramurii de Orléans; ei militau pentru aducerea la tron a unui Bourbon direct, ca monarh legitim.

{31} *condottiere* – în limba italiană: şef al soldaţilor mercenari, aventurier; cuvântul, a căpătat în limba franceză un sens peiorativ.

{32} *Pozzo di Borgo* – diplomat corsican, *Charles-André, conte de Pozzo di Borgo* (1768—1848) era adversarul de moarte al lui Napoleon Bonaparte; în exil a lucrat ca agent secret al Prusiei, Austriei şi Angliei; apoi a intrat în serviciul ţarilor, pregătind toate coaliţiile europene împotriva lui Napoleon; după înfrângerea acestuia, a fost ambasadorul Rusiei la Paris.

{33} *demnităţi masonice* – în asociaţiile secrete francmasonice, asociaţii răspândite în Anglia şi în Franţa, mai ales în secolul al XVIII-lea, gradele şi demnităţile sunt foarte numeroase; ele erau căutate de îmbogăţiţii de la începutul secolului al XIX-lea şi pentru avantajele procurate de solidaritatea masonică.

{34} *„Legiunea de onoare”* – decoraţie franceză, instituită în 1802 de Napoleon Bonaparte; pe atunci prim-consul, pentru a răsplăti serviciile militare şi civile.

{35} *există pentru oamenii superiori şiboleţi* – *şiboletul* este cuvântul de recunoaştere în francmasoneria scoţiană.

{36} *tribul leviţilor... templu* – leviţii erau evreii din tribul lui Levi, care trebuiau să îngrijească de templu.

{37} *singurul om care a ştiut să. se pună în valoare după Revoluţia din Iulie, menţinându-se... deasupra valului* – e vorba probabil de Thiers (vezi nota 21).

{38} *Carrel* – ziaristul republican *Armand Carrel* (1800—1836), director al ziarului *Le National* după revoluţia din 1830, a fost ucis în duel de către un alt ziarist.

{39} *nu are... ca Meiternich, palatul favoarei* – prinţul de *Mettemich* (1773—1859), fiu de diplomat, a fost ministru în diplomaţie încă de la vârsta de 28 de ani; ambasador în diverse ţări ţi ministru de externe, el a negociat căsătoria arhiducesei Marialuiza cu Napoleon I, împotriva căruia a dus o luptă neîncetată; ca „arbitru al Europei" a încercat să înăbuşe toate insurecţiile naţionale şi toate mişcările democratice.

{40} *ca Villèle... unei majorităţi* strâns unite – în urma dizolvării camerei la 24 decembrie 1823, guvernul Villèle a obţinut, la alegerile din 24 februarie 1824, o majoritate în adevăr compactă – 430 de deputaţi, din 445; la adăpostul acestei majorităţi, guvernul a promulgat o serie de legi reacţionare, ceea ce a făcut ca, la noile alegeri, în noiembrie 1827, să rămână în minoritate.

{41} *August 1830* – este luna care a cunoscut efectele Revoluţiei din 1330 (revoluţia avusese loc în ultimele zile ale lunii iulie).

{42} *absurdităţile contractului* – e vorba de constituţia din vremea regelui Ludovic-Filip.

{43} *Richelieu... Mazarin... Turenne... Colbert... Pitt... Saint-Just* – miniştrii francezi din secolul al XVII-lea *Richelieu, Mazarin, Colbert,* ca şi mareşalul *Turenne*, apreciau pe tinerii merituoşi încredinţându-le posturi; ministrul englez *William Pitt* (1759—1806) a fost deputat la vârsta de 22 de ani; revoluţionarul francez *Saint-Just* a activat înainte de 30 de ani.

{44} *Burice, Sheridan, Fox* – *Edmond Burke* (1730—1797), orator englez cunoscut pentru atacurile sale împotriva Revoluţiei Franceze; *Richard Sheridan* (1751—1816), orator şi autor dramatic englez; *Charles-James Fox* (1749—1806), om de stat englez, partizan al alianţei cu Franţa şi cu America.

{45} *Îşi va aminti de tinerii reprezentanţi ai poporului şi de tinerii generali* – în timpul Revoluţiei Franceze şi a primei republici, mulţi dintre reprezentanţii poporului (Saint-Just, Robespierre etc.) ca şi dintre generali (Hoche, Marceau, Bonaparte etc.) erau oameni tineri.

{46} *Diocleţianul martirului necunoscut* – împăratul roman *Caius Valerius Diocles,* zis *Diocleţian* (245—313), a întreprins, spre sfârşitul domniei sale, crunte persecuţii împotriva creştinilor.

{47} *cuvântul spus odinioară de municipalitatea* Parisului*: „E prea târziu*" – văzând că politica sa reacţionară şi decretele despotice pe care le semnase la 25 iulie 1830 duseseră la revoluţie, guvernul lui Carol al X-lea îl trimisese la 30 iulie pe Collin de Sussy la primăria Parisului, sediul răsculaţilor, să anunţe revocarea faimoaselor decrete; cei de faţă au răspuns atunci: „E prea târziu! E prea târziu! Carol al X-lea nu mai e rege!"